

กลวิธีการใช้ภาษาในสมุดพระตำหรับชี้ข้างสมัยรัชกาลที่ 2

Techniques of Language Usage in Samut Phra Tamrap

Khi Chang in the Reign of King Rama II

วริศรา โกรทินธาคม*, อุเทน วงศ์สถิตย์**

วันรับบทความ 29 พฤศจิกายน 2564 / วันตอบรับบทความ 26 มกราคม 2565

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากลวิธีการใช้ภาษาที่ปรากฏในสมุดพระตำหรับชี้ข้างสมัยรัชกาลที่ 2 โดยวิธีการศึกษาเริ่มจากการสำรวจต้นฉบับเอกสารโบราณในหมวดตำราคหกรรมของหอสมุดแห่งชาติซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 60 ฉบับ พบสมุดพระตำหรับชี้ข้างจำนวน 2 ฉบับ เป็นฉบับที่มีการระบุศักราชเก่าที่สุดตรงกับช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คือ เอกสารเลข 75 มัด 8 และเอกสารเลข 85 มัด 9 จากนั้นจึงทำการปริวรรตจากภาษาไทยโบราณมาเป็นภาษาไทยปัจจุบัน แล้วจึงวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาตามที่ปรากฏในเอกสารโบราณดังกล่าว

ผลการศึกษาพบว่า สมุดพระตำหรับชี้ข้างสมัยรัชกาลที่ 2 ทั้ง 2 ฉบับมีการนำเสนอเนื้อหาสามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือ การเริ่มต้น การบรรยายเนื้อหา และการลงท้าย ดังนี้ 1) การเริ่มต้น จะเริ่มต้นด้วยคำว่า “สิทธิการิยะ” เพื่อแสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์และเป็นสิริมงคลต่อผู้เรียน 2) การบรรยายเนื้อหา แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 2.1) การนำเสนอเนื้อหาซึ่งใช้วิธีการอธิบายเชิงพรรณนา และ 2.2) การใช้ภาษาในการนำเสนอเนื้อหา ซึ่งแยกย่อยได้เป็น 2.2.1) การเริ่มเนื้อหา พบการเริ่มเนื้อหาใน 2 ลักษณะ ได้แก่ การเริ่มด้วยคำว่า “อันว่า” และเริ่มด้วยคำที่บ่งบอกเนื้อหาเรื่องใหม่เรื่องนั้น และ 2.2.2) การจบเนื้อหา พบ 3 ลักษณะ ได้แก่ การจบเนื้อหาด้วยคำว่า “แล” “เถิด” การจบไปโดยเนื้อหาเรื่องนั้น และการจบโดยระบุชื่อของเรื่องนั้น 3) การลงท้าย พบว่าไม่ได้มีรูปแบบที่สม่ำเสมอ พบเพียงการจบเล่มโดยลงท้ายด้วยข้อความว่า “ท่านกล่าวไว้ดังนี้แล” เพื่อบอกให้ทราบว่เนื้อหาจบสมบูรณ์แล้ว

คำสำคัญ กลวิธีการใช้ภาษา สมุดพระตำหรับชี้ข้าง ตำราคหกรรม สมัยรัชกาลที่ 2

*นักวิชาการอิสระ, email: e_va15@hotmail.com

**อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, email: tainzgree@yahoo.com

Abstract

This article's purpose is to study the techniques of language usage which appeared in Samut Phra Tamrap Khi Chang in the reign of King Rama II by beginning with researched the 60 ancient original manuscripts in Tamrakhotchakam of National Library. There were 2 books of riding elephant which identified the eldest year that contemporary with the reign of King Rama II of Rattanakosin era. They are the documents number 78 sheaf 8 and number 89 sheaf 9. After that, transliterate from the old Thai language to current Thai language. Next, analyze the techniques of language usage which appeared in the ancient documents.

As the result, the both of Samut Phra Tamrap Khi Chang in the Reign of King Rama II can segment as 3 parts which were introduction, description, and ending. As the appeared techniques of language usage were 1) introduction, this part starting with the word "Sitthikariya" for powerfulness and respecting the teachers; 2) description categorized as 2 parts that 2.1) the content presentation by using descriptive explanation and 2.2) language usage in presenting the contents which can subdivide as 2.2.1) introduction, starting with the word "Anva" and continuing with the word indicating to the chapter and 2.2.2) ending content, there were 3 types detected which were ending with word "Lae" "Thued", ending with the content, and ending with identifying the title of chapter; 3) ending, there was no the consistent pattern, just only ending the book with the word "Than Klaw Wai Dangni Lae" (it was the way as he told) to show that it is over.

Keywords: Techniques of Language Usage, Samut Phra Tamrap Khi Chang, Tamrakhotchakam, the Reign of King Rama II

บทนำ

ประเทศไทยมีมรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นภูมิปัญญาของบรรพชนไทยที่สั่งสมไว้และได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในรูปแบบเอกสารโบราณและตกทอดมาถึงปัจจุบัน เอกสารโบราณเหล่านี้เป็นเอกสารที่บันทึกเรื่องราวความรู้ต่าง ๆ ไว้มากมาย และเป็นเอกสารชั้นต้นที่สำคัญที่จะให้ข้อมูลในการศึกษาวิจัยเรื่องต่าง ๆ เช่น รูปแบบอักษร ภาษา รวมไปถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ วรรณคดี ศาสนา อักษรศาสตร์ เป็นต้น เกษียร มะปะโม (2548 : 1) ให้ความหมายของคำว่า เอกสารโบราณ ว่าหมายถึง หลักฐานที่เป็นภาษาและตัวหนังสือแต่เก่าก่อน ซึ่งสำเร็จด้วยหัตถกรรมเป็นเอกสารที่บันทึกสรรพวิชาการของบรรพชนไทยด้านประวัติศาสตร์ ของชาติอารยธรรมของกลุ่มสังคมต่างๆ ในประเทศไทย รวมถึงวรรณกรรม วัฒนธรรม จริยธรรม และคุณธรรม ซึ่งเป็นแบบอย่างของอดีตอันเป็นพื้นฐานของสังคมปัจจุบัน เอกสารโบราณจึงเป็นคำรวมที่ใช้เรียกหนังสือต้นฉบับตัวเขียน ตัวขุบ ตัวจาร และตัวจารึก

เอกสารโบราณที่สำคัญหมวดหนึ่งคือ ตำราข้างของไทย สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานแสดงการใช้ข้างเป็นพาหนะคือ จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 19 - 22 ที่ว่า “คัลวันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งข้างเผือกกระพัดลยาง เที้ยรยอมทองงา (ซ้าย) ขวา ชื่อรุจาครี พ่อขุนรามคำแหงขึ้นชี้ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิกแล้วเข้ามา...” (ประเสริฐ ฐ นคร, 2562 : 119) นอกจากนี้ยังมีหลักฐานจารึกที่แสดงถึงการชี้ข้าง คล้องข้าง และพจนานุกรมศาสตร์ คือจารึกนครชุมของพระมหาธรรมราชา (ลิไท) ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1 - 3 มีข้อความว่า “...อันใดก็รู้อัน อันรู้ศาสตร์ อ.....อยู่กตสกาจตุรงค์ กระทำยন্ত্র ชี้ข้าง.....คล้องข้างเป็นพจนานุกรมศาสตร์.....” (จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ, 2548 : 66) ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา คชกรรมหรือการฝึกหัดข้างมีความเฟื่องฟูเป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จากการที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสนพระทัยศึกษาคชกรรมและทรงพระราชนิพนธ์ตำราชี้ข้างฉบับหลวงขึ้นด้วย แม้ต่อมาในสมัยหลังความสำคัญของคชกรรมจะลดลง เนื่องจากการฝึกข้างเพื่อใช้ในการศึกสงครามนั้นน้อย เมื่อประเทศไทยใช้เทคนิคการสู้รบแบบสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก เอกสารโบราณหมวดตำราข้างเหล่านี้ได้ถูกรวบรวมและเก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ทำความเข้าใจและศึกษาภูมิปัญญาของบรรพชนเหล่านี้

ในอดีตตำราช่างเป็นตำราต้องห้ามซึ่งไม่อนุญาตให้คัดลอกหรือเผยแพร่ได้ดังมีข้อความปรากฏในตอนท้ายของสมุดพระตำหรับชีช่างฉบับหนึ่งว่า “กลอันว่ากล่าวไว้ทั้งนี้มีพระราชกำหนดห้ามแต่ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เพนเจ้า มิให้นอกกว่าพระสมุหะ แลครูช่างขุนช่าง ผู้อื่นนอกนั้นมิให้ล่วงรู้ ให้มีไว้ช่างที่ฉบับหนึ่งแต่เท่านี้” (สมุดพระตำหรับชีช่าง, 2357) ต่อมาหอสมุดแห่งชาติจึงมีการตีพิมพ์ขึ้นโดยใช้ชื่อว่า “ตำราชีช่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2199 - 2231 ซึ่งในฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช โปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2465” ซึ่งผู้ศึกษาพบว่าเนื้อหาเหมือนกับ “สมุดพระตำหรับชีช่าง” ที่เป็นเอกสารโบราณที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ

ตำราช่างที่เป็นเอกสารโบราณเหล่านี้ยังไม่เคยมีผู้ได้นำมาศึกษาอย่างจริงจัง พบเพียงการศึกษาตำราคชลักษณ์ ได้แก่ ประนอม ปัญญางาม (2533) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาคชลักษณ์จากตำราช่างฉบับหลวง” โดยศึกษาอักขรวิธี ปวิวรรตเนื้อหาซึ่งว่าด้วยการดูลักษณะของช้างดีและช้างร้าย และพิมพ์เผยแพร่ งานของ จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ (2545) “ตำราช่างฉบับรัชกาลที่ 1” โดยศึกษาจากต้นฉบับสมุดไทยชื่อ “ตำราช่างว่าด้วยกำเนิดและลักษณะช้างต่างๆ” ซึ่งศึกษาสภาพต้นฉบับ อักขรวิธี ปวิวรรตเนื้อหา รวมทั้งพิมพ์เผยแพร่ และงานของ พิมพ์พรรณ ไพบูลย์ห้วงเจริญ (2546) ศึกษาเรื่อง “พระสมุดตำราแผนคชลักษณ์” ซึ่งเป็นฉบับที่มีศักราชบ่งชี้ว่าเก่าที่สุดในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยศึกษาสภาพต้นฉบับ ลักษณะลายมือเขียน ปวิวรรตเนื้อหาซึ่งเป็นเนื้อหาการดูลักษณะช้างดีและช้างร้าย และพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร และงานเกี่ยวกับตำราช่างล่าสุดของ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564) ได้รวบรวมตำราคชศาสตร์จำนวน 100 ฉบับ เพื่อปวิวรรตและเรียบเรียงเนื้อหาจัดทำขึ้นเป็นหนังสือเผยแพร่ในชื่อ ตำราช่างในเอกสารโบราณ

จากการศึกษาที่ผ่านมาทำให้เห็นว่ายังไม่มีผู้ศึกษาในส่วนที่เป็นตำราคชกรรม อีกทั้งยังไม่มีผู้ศึกษาทั้งสมุดพระตำหรับชีช่างและกลวิธีการเขียนภาษาในเนื้อหาอีกด้วย ซึ่งในทางการศึกษากลวิธีการเขียนภาษาในทางเอกสารโบราณนั้นไม่ปรากฏลักษณะที่ตายตัว แต่จะกำหนดรูปแบบในการเขียนเช่นงานของ อรพรรณ สิ้นศิริมานะ (2548) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด” ปรากฏอยู่ในลักษณะภายในของพระราชหัตถเลขา

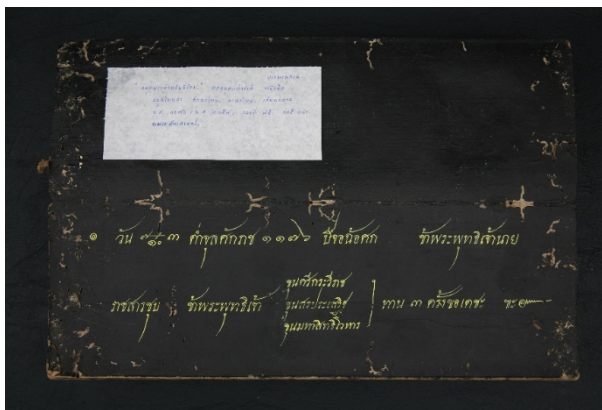
ได้แก่ ส่วนนำ คือ สถานที่ออก วันเดือนปีที่ออก เลขทะเบียนที่ออก คำขึ้นต้น และนามผู้รับพระราชทาน ส่วนเนื้อความมีการใช้ความนำเรื่อง การบรรยายเนื้อเรื่อง การสรุปสั่งการในตอนท้ายเนื้อหา นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ทางภาษา ได้แก่ งานของ สุदारัตน์ ตัณฑะอาริยะ (2548) เรื่อง “การวิเคราะห์ตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทยของจังหวัดพังงา” จำนวน 37 เล่ม ผลการศึกษากลวิธีการเขียนพบว่า ตำรายาแผนโบราณจังหวัดพังงามีการขึ้นต้นและคำลงท้ายที่เหมือนกันทุกเล่ม บันทึกด้วยภาษาร้อยแก้วส่วนใหญ่เป็นภาษาไทยกลางและแทรกด้วยภาษาถิ่นใต้ งานของ อรุณี อดตนาถวงษ์ (2549) ที่ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งปรากฏอยู่ในลักษณะภายในของหนังสือประทับตรา ได้แก่ ส่วนนำ ประกอบด้วย นามหรือตำแหน่งผู้ออกหนังสือ นามและตำแหน่งของผู้รับ วันเดือนปีที่ออกหนังสือ ส่วนเนื้อหามีการใช้ความนำหรือการอ้างถึงเรื่องเดิม การบรรยายเนื้อหา และส่วนท้ายสรุปสั่งการในตอนท้าย งานของธนโชติ เกียรติณภัทร (2558) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” ได้แบ่งรูปแบบการบันทึกออกเป็น 3 ส่วน คือส่วนนำเป็นการบอกรายละเอียดการจัดทำคำให้การ ส่วนเนื้อหาเป็นส่วนที่บันทึกภูมิหลังของผู้ให้การ สาเหตุ และลำดับเหตุการณ์ต่างๆ และส่วนท้ายเรื่องมีการใช้คำลงท้ายเพื่อแสดงการสิ้นสุดเนื้อความ นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ สมัย วรรณอุตร (2560) ได้ศึกษาเรื่อง ตำรายาลาว: ขนบการบันทึกและวิธีการนำเสนอ พบว่าวิธีในการนำเสนอเนื้อหาในตำรายามี 3 ส่วน ได้แก่ วิธีการเริ่มต้น การบรรยายเนื้อหา และวิธีการลงท้าย ซึ่งในแต่ละส่วนจะอธิบายวิธีการใช้ภาษาในเนื้อหาด้วย เช่นเดียวกับ สาวิณี ขอนแก่น (2564) ที่ศึกษาเรื่อง สารตรา: หนังสือแห่งอำนาจของราชอาณาจักรสยาม ซึ่งศึกษาเรื่องรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนลงท้าย โดยมีคำที่บ่งบอกเนื้อหาแต่ละส่วนค่อนข้างชัดเจน ส่วนนำมักขึ้นต้นด้วย ร่างตรานี้ สารตรา หนังสือ และจะระบุนามผู้ออกหนังสือ นามผู้รับ ต่อด้วยส่วนเนื้อหาที่เป็นข้อราชการ และจบด้วยส่วนลงท้ายที่ระบุวันเวลาในการออกหนังสือ

ดังนั้น ในการศึกษาวิธีการใช้ภาษาในสมุดพระตำหรับชีข้างจะช่วยให้ผู้อ่านสามารถกำหนดโครงสร้างของเนื้อหาเอกสารและทำความเข้าใจเนื้อหาได้สะดวกขึ้น เพราะเอกสารโบราณมีกลวิธีการใช้ภาษาเฉพาะตัวของตามแต่ละเนื้อหาของตำราแต่ละประเภทซึ่งไม่มีข้อกำหนดตายตัว ดังนั้น การเข้าใจถึงกลวิธีการใช้ภาษาในเอกสารโบราณนับว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้เข้าใจเนื้อหาในเอกสารโบราณนั้นๆ ได้

สมุดพระตำหรับชีช้าง : ตำราคชกรรมสมัยรัชกาลที่ 2

ราชบัณฑิตยสถานได้กำหนดเรียกวิชาว่าด้วยช้างไว้ว่า “คชศาสตร์” และแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ คชลักษณะและคชกรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 223) ตำราคชลักษณะ เป็นประเภทตำราแสดงรูปพรรณสัณฐานของช้างต่างๆ ทั้งลักษณะของช้างดีและลักษณะของช้างชั่ว ซึ่งถ้าได้ไว้จะให้คุณหรือโทษแก่เจ้าของ ส่วนตำราคชกรรม เป็นประเภทตำราว่าด้วยทางปฏิบัติอันเกี่ยวกับช้าง

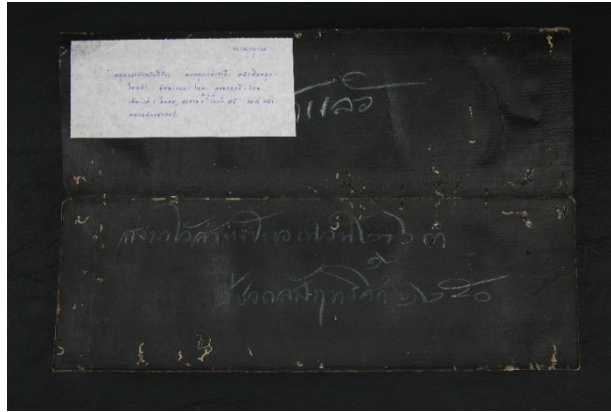
ตำราคชกรรมที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ มีจำนวนทั้งหมด 60 ฉบับ ผู้ศึกษาพยายามหาต้นฉบับที่มีความเก่าแก่ที่สุดพบว่า ตำราคชกรรมที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดนั้นมีอยู่ 2 ฉบับและใช้ชื่อ สมุดพระตำหรับชีช้าง เหมือนกันคือ สมุดพระตำหรับชีช้าง เอกสารเลข 75 มัด 8 และเอกสารเลข 85 มัด 9 รวมถึงระบุชื่ออาลักษณ์ไว้เหมือนกันทั้ง 2 ฉบับด้วย ดังนี้ “วันเสาร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ จุลศักราช 1176 ปิจอฉ้อศก ข้าพระพุทธเจ้านายราชสารชูป ข้าพระพุทธเจ้าขุนศรีกระวีราช ขุนสรประเสริฐ ขุนมหาสิทธิโวหาร ทาน 3 ครั้งขอเดชะ” ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 เอกสารเลข 75 มัด 8

ที่มา : สมุดพระตำหรับชีช้าง (2357)

ซึ่งเป็นข้อความเหมือนกับเอกสารเลข 85 มัด 9 เพียงแต่มีข้อความเพิ่มเติมในส่วนหน้าแรกที่ระบุข้อความที่แสดงว่าเป็นฉบับคัดลอกที่ว่า “คัดแล้ว ส่งมาไว้สำหรับหอ ณ วันจันทร์ เดือน 6 แรม 12 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก 1250” ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 เอกสารเลข 85 มัด 9

ที่มา : สมุดพระตำหรับซี่ข้าง (2357)

จากการคำนวณพบว่า วันเสาร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ จุลศักราช 1176 ปิจจฉ้อศก ในเอกสารทั้งสองตรงกับ วันเสาร์ที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2358 ส่วนวันจันทร์ เดือน 6 แรม 12 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก 1250 ตามที่ปรากฏในส่วนแรกของเอกสารเลข 85 มัด 9 ตรงกับวันจันทร์ที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2431 จึงสันนิษฐานได้ว่า เอกสารทั้งสองเขียนขึ้นในวันเสาร์ที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2358 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเอกสารเลข 85 มัด 9 ได้ถูกส่งเข้ามาในหอพระสมุดวชิรญาณ ในวันจันทร์ที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2431 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ 5 ซึ่งต่อมาหอพระสมุดวชิรญาณ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น "หอพระสมุดสำหรับพระนคร" ในปี พ.ศ. 2448 (กรมศิลปากร, 2543 : 54) และกลายมาเป็นหอสมุดแห่งชาติในปี พ.ศ. 2476 (กรมศิลปากร, 2543: 59) แสดงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของเอกสารที่ยาวนาน

ตามที่ วริศรา โกรทินธาคม และจตุพร โคตรกนก (2561) ได้ศึกษาเรื่อง สมุดพระตำหรับซี่ข้างฉบับหอสมุดแห่งชาติ โดยศึกษาลักษณะของต้นฉบับ เนื้อหา และคุณค่าของสมุดพระ

ตำหรับชีข้าง สรุปลได้ว่า สมุดพระตำหรับชีข้างเป็นหนังสือสมุดไทยดำ มีขนาดของต้นฉบับ กว้าง 10.8 เซนติเมตร ยาว 33.3 เซนติเมตร และหนา 4.5 เซนติเมตร สภาพเล่มมีความสมบูรณ์ ใช้ชื่อเดียวกันการปรากฏศักราช การระบุชื่ออาลักษณ์ รวมทั้งมีเนื้อหาเหมือนกันทั้ง 2 ฉบับ ต่างกันที่การปรากฏคำว่า “คัดแล้ว” ในเอกสารเลข 85 มัด 9 ในส่วนเนื้อหาในสมุดพระตำหรับชีข้างสามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรกบอกวิธีการแต่งกายสำหรับชีข้าง ประเภทที่สองบอกวิธีการบังคับและตำแหน่งที่นั่งบังคับข้าง และประเภทที่สามบอกการชี้และบังคับข้างที่มีลักษณะต่างๆ นอกจากนี้ สมุดพระตำหรับชีข้างยังสะท้อนคุณค่าในทางอักษรศาสตร์ สังคมศาสตร์ ศิลปศาสตร์ และประวัติศาสตร์ อีกด้วย

กลวิธีการใช้ภาษาในตำราช่างสมัยรัชกาลที่ 2

การเขียนเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยนั้นมักจะมีลักษณะการเขียนเนื้อหาติดกันไปเรื่อยๆ อาจมีเว้นช่องไฟหรือไม่ก็ได้ และมักจะไม่ได้ให้ความสำคัญในการลำดับเนื้อหาเหมือนในปัจจุบัน เนื่องจากในอดีต หากผู้บันทึกนึกสิ่งใดขึ้นมาได้หรือได้ยินได้ฟังเรื่องใดก็จะบันทึกลงในหนังสือสมุดไทย จากนั้นอาจมีการคัดลอกจากเล่มหนึ่งไปสู่เล่มหนึ่งต่อๆ กันไป หรืออาจคัดลอกมาจากหลายๆ เล่ม รวมกันเข้าเป็นเล่มเดียวกัน ลักษณะการบันทึกดังกล่าวนี้สอดคล้องกับ สมัยวรรณอุดร (2560) ที่ได้ศึกษาการบันทึกเนื้อหาตำรายาซึ่งเป็นเอกสารโบราณอีกประเภทหนึ่งว่า การบันทึกเนื้อหาเป็นการสืบทอดตำรายาจากรุ่นสู่รุ่นมีทั้งการสืบทอดแบบมุขปาฐะจากปราชญ์ผู้รู้และแบบลายลักษณ์ที่บันทึกไว้ในเอกสารโบราณ ดังนั้น การศึกษากลวิธีการใช้ภาษาในการบันทึกเนื้อหาในตำราช่างสมัยรัชกาลที่ 2 จะช่วยให้ผู้อ่านแยกประเด็นเนื้อหาโดยการสังเกตจากคำ หรือภาษาที่ใช้ในการเขียนอธิบายเนื้อหาในแต่ละส่วนได้อย่างถูกต้องและชัดเจน

บทความนี้จะนำแนวทางการศึกษาเรื่อง ตำรายาลาว: ขนบการบันทึกและวิธีการนำเสนอ ของสมัย วรรณอุดร (2560) และเรื่อง สารตรา: หนังสือแห่งอำนาจของราชอาณาจักรสยาม ของสาวิณี ขอนแก่น (2564) มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาสมุดพระตำหรับชีข้างสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งพบว่าวิธีในการนำเสนอเนื้อหา มี 3 ส่วน ได้แก่ วิธีการเริ่มต้น การบรรยายเนื้อหา และวิธีการลงท้าย ซึ่งในแต่ละส่วนจะอธิบายวิธีการใช้ภาษาในเนื้อหาด้วย

สมุดพระตำหรับชีข้าง ปรากฏการระบุศักราชในบานแพนง ซึ่งระบุว่า “วันเสาร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ จุลศักราช 1176 ปีจอฉ้อศก ก่อนจะเข้าสู่วิธีการเริ่มต้นเนื้อหา สำหรับวิธีการนำเสนอเนื้อหาและการใช้ภาษาในสมุดพระตำหรับชีข้างมีดังนี้

1. **วิธีการเริ่มต้น** จะใช้คำขึ้นต้นก่อนเข้าสู่เนื้อหาด้วยคำว่า **สิทธิการิยะ** ซึ่งแปลว่า ขอผลแห่งการเรียนรู้จะทำให้เกิดความสำเร็จ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพครูบาอาจารย์เพื่อความ เป็นสิริมงคล สอดคล้องกับ สมัย วรรณอุตร (2560) ที่กล่าวว่า สิทธิการิยะ เป็นคำที่ใช้เพื่อเป็นการไหว้ครูระลึกถึงครูบาอาจารย์ที่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ หรือเพื่อขอให้เกิดผลสำเร็จในการทำ สิ่งนั้นๆ จากนั้นให้รายละเอียดโดยรวมเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ก่อนเข้าสู่เฉพาะเรื่องในส่วนของเนื้อหา ดังข้อความต่อไปนี้

“**สิทธิการิยะ** จะเรียนชีข้างให้รู้จักกลจะนุ่งผ้าชีข้าง 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้นเป็นนบแล กลจะเกี่ยวผ้า กลจะผูกขนก กจะสอดขนก กลที่นึ่ง กลถือขอก่อน แล้วจึงเรียนกลจะพัน กลจะ ฉะจะพาย กลจะฉะอ่าฉะอ้อย กลจะชีข้างไม่หัด กลจะชีข้างค้ำกลางแปลง กลจะชีข้างน้ำมัน เข้าค้ำในวงพาด กลจะชีข้างน้ำมันไล่ม้าล่อแพน กลจะชีข้างน้ำมันไล่คน กลจะชีข้างน้ำมันชนบ่ารู กลจะชีข้างชนล่อปลายเชือก กลจะชีข้างเกลียดน้ำ กลจะชีข้างมีขำมน้ำ กลจะชีข้างเกลียดไม้ เกลียดโรงเกลียดตลุงเบญพาด กลจะชีข้างกำรากเหลือลาม กลจะชีข้างชนศึก กลอันว่ากล่าวไว้ ทั้งนี้มีพระราชกำหนดห้ามแต่ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้ามิให้นอกกว่าพระสมุหแลครูช่างขุน ช่างผู้อื่นนอกนั้นมิให้ล่วงรู้ ให้มีไว้ข้างที่ฉบับหนึ่งแต่เท่านี้ ถ้าผู้จะศึกษาฝึกสอนนั้น ให้บอกแต่กล จะนุ่งผ้า กลจะผูกขนก กจะสอดขนก กลที่นึ่ง กลจะถือขอก่อน ถ้าผู้ใดมีความเพียรอุตสาหะ ถ้า จะถามข้อใดให้บอกแต่ข้อนั้นห้ามมิให้คัดทรงในฉบับนี้ให้ศึกษาร่ำเรียนเป็นอันขาดทีเดียว” (สมุด พระตำหรับชีข้าง, 2357)

นอกจากนี้การใช้คำขึ้นต้นเพื่อแสดงความเคารพในครูบาอาจารย์แล้ว จะสังเกตถึงการ เกริ่นนำถึงเรื่องทั้งหมด รวมทั้งมีข้อความที่ระบุว่าเป็นการสำคัญซึ่งใช้เฉพาะกลุ่มและห้าม คัดลอกเพื่อเป็นข้อย้ำเตือนผู้ที่เกี่ยวข้องใช้ในการใช้ตำราฉบับนี้ ดังข้อความ “กลอันว่ากล่าวไว้ทั้งนี้ มีพระราชกำหนดห้ามแต่ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้ามิให้นอกกว่าพระสมุหแลครูช่างขุนช่าง ผู้อื่นนอกนั้นมิให้ล่วงรู้ ให้มีไว้ข้างที่ฉบับหนึ่งแต่เท่านี้” (สมุดพระตำหรับชีข้าง, 2357)

2. ส่วนเนื้อหา ในส่วนของเนื้อหาจะแบ่งเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ รูปแบบการนำเสนอเนื้อหา และการใช้ภาษาในการนำเสนอเนื้อหา ดังนี้

2.1 รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาพบทั้งการอธิบายด้วยวิธีการยกตัวอย่างประกอบ และการอธิบายวิธีการปฏิบัติในเรื่องต่างๆ ดังนี้

2.1.1 การอธิบายเนื้อหาด้วยวิธีการยกตัวอย่างประกอบ จะปรากฏในเนื้อหาที่กล่าวถึงชื่อการนุ่งผ้า ชื่อการเกี่ยวผ้า ซึ่งเนื้อหาที่บอกว่ากลนุ่งผ้า และกลเกี่ยวผ้า มีกี่แบบ และมีอะไรบ้างเท่านั้น โดยชี้คำว่า **อย่างหนึ่ง** เพื่อเป็นการบ่งบอกว่าแยกเนื้อหาในแต่ละข้อของต้นข้อความ เนื่องจากการนุ่งผ้าและเกี่ยวผ้าจำเป็นต้องแสดงวิธีทำให้เห็นจึงจะเข้าใจได้ จึงไม่มีเนื้อหาที่อธิบายขั้นตอนของการนุ่งผ้าหรือเกี่ยวผ้า ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า “อันว่ากลจะนุ่งผ้าชี้ข้าง 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้นเป็นนบนั้นจะบอกไว้โน้นจะมีเข้าใจ ต่อมาให้ดูเห็นแล้วจึงเข้าใจ” (สมุดพระตำหรับชี้ข้าง, 2357)

ตัวอย่าง

“อันว่ากลเกี่ยวผ้าโน้นมี 4 อย่าง **อย่างหนึ่ง**ชื่อว่าบัวกลม **อย่างหนึ่ง**ชื่อว่าบัวท้อ **อย่างหนึ่ง**ชื่อว่าบัวจิบ **อย่างหนึ่ง**ชื่อว่าเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเกิดขึ้นในนั้นทำเหมือนกันแล” (สมุดพระตำหรับชี้ข้าง, 2357)

2.1.2 การอธิบายวิธีการ จะเป็นการกล่าวถึงวิธีการหรือขั้นตอนในการปฏิบัติในเรื่องนั้น ซึ่งจะปรากฏในเนื้อหาเกี่ยวกับ กลผูกชนิก กลสอดชนิก กลที่นึ่ง กลถือขอ กลพิน กลฉะ กลพาย กลฉะ กลชี้ข้างไม้หัด กลชี้ข้างค้ำกลางแปลง กลชี้ข้างน้ำมันค้ำในวงพาด กลชี้ข้างน้ำมันไล่ฆ่าล่อแพน กลชี้ข้างน้ำมันไล่คน กลชี้ข้างน้ำมันชนบ่ารุงา กลชี้ข้างชนล่อปลายเชือก กลชี้ข้างมิข้ามน้ำ กลชี้ข้างเกลียดน้ำมิลงน้ำ กลชี้ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลุงเกลียดเบญพาด และกลชี้ข้างกำรากเหลือลाम

ตัวอย่าง

“กลจะชี้ข้างชนล่อปลายเชือกนั้น ถ้าข้างเถื่อนมีกิริยามุ่งหมายข้างเราอยู่ ข้างเราก็มุ่งหมายข้างเถื่อนอยู่ ก็ให้รักษาข้างเราไว้จงได้อย่าเสียที ถ้าข้างเถื่อนเขนเชือกวิ่งมาจะชนข้างเรา ถ้าเชือกที่ติดเท้าข้างเถื่อนอยู่นั้นยังหย่อนอยู่ ถ้าข้างเราจะทะลวงไปรับ

เอานั่นให้รักษาไว้ก่อน ถ้าข้างเถื่อนเขนเขือกมาตึงแล้วจึงให้เคลื่อนข้างเราเข้าไป แต่อย่าเพิ่งวางให้ถึงก่อนรักษาไว้คะเนแต่ชั่วตัวหนึ่งสองชั่วตัวจะถึงกันแล้วจึงหยุดตั้งไว้ ถ้าข้างเถื่อนจะเหลียวไปซ้ายก็ตีขวาก็ตีจะยกหน้าสูงขึ้นกว่าข้างเราก็คือเห็นว่าข้างเราจะได้ทีแล้วให้แกข้างเราให้ต่ำวางข้างเราเข้าไปให้ได้ทีล่าง อย่าให้ชนแบกให้ชนแต่ปลายงา ครั้นว่าชนแบกเข้าไปเชือกที่ติดเท้าข้างเถื่อนอยู่นั้นก็จะหย่อนออก ครั้นเชือกหย่อนแล้ว ข้างเถื่อนจะแบกมากก็จะทำได้ถนัดเพราะว่าเชือกมิได้ตึงเท้า และข้างเราจะถลากลากปะปายไปแล้วจะสารเข้าแก้มิทัน ข้างเราจะเป็นอันตรายเสีย กลซี่ข้างชนล่อปลายเชือกนี้ ถ้าข้างเถื่อนเล็กกว่าข้างเราก็คือใหญ่กว่าข้างเราก็คือให้ทำดุจกล่าวมานี้แล” (สมุดพระตำหรับซี่ข้าง, 2357)

จากตัวอย่างเป็นการอธิบายวิธีการซี่ข้างชนล่อปลายเชือก คือการฝึกข้างในด้านพละกำลังและท่วงที โดยการนำข้างเถื่อนที่คล้องบ่วงบาศไว้ที่เท้าแล้วนำข้างเชือกหรือข้างคล้องมาชนกับข้างเถื่อนโดยเว้นระยะห่าง 1 – 2 ชั่วตัว ให้ชนกันแต่ปลายงา ไม่ให้ชนแบก (ชนแบก คือลักษณะการชนแล้วยกหรือเสียขึ้น) เพราะเชือกที่เท้าข้างเถื่อนจะหย่อนแล้วทำให้ข้างเถื่อนชนได้ถนัดซึ่งข้างเชือกอาจเสียทีและเป็นอันตรายได้ (วริศรา โกรทินธาคม และอุเทน วงศ์สถิตย์, 2564)

2.2 การใช้ภาษาในการนำเสนอส่วนเนื้อหาการใช้ภาษาในการเริ่มและจบเนื้อหาเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.2.1 การเริ่มเนื้อหาเรื่องใหม่ ปรากฏ 2 ลักษณะ ได้แก่ การเริ่มด้วยคำว่า **อันว่า** และเริ่มด้วยคำที่บ่งบอกเนื้อหาเรื่องใหม่เรื่องนั้น ได้แก่ **กลจะสอดชนกันนั้น กลที่นั่นนั้น กลถือขอนั้น กลจะพินั้น กลจะฉะนั้น กลจะเฉานั้นมีสองอย่าง กลจะซี่ข้างไม้หัดนั้น กลซี่ข้างค้ำกลางแปลงนั้น กลจะซี่ข้างน้ำมันค้ำในวงพาดนั้น กลจะซี่ข้างน้ำมันไ่ม้าล่อแพนนั้น กลจะซี่ข้างน้ำมันไล่คนนั้น กลจะซี่ข้างชนบำรุงา กลจะซี่ข้างชนล่อปลายเชือกนั้น กลซี่ข้างมิข้ามน้ำให้ข้ามน้ำนั้น กลจะซี่ข้างเกลียดน้ำมีลงน้ำนั้น กลจะซี่ข้างเกลียดไม้เกลียดโรงเกลียดตลู่เบญพาดนั้น และ กลจะซี่ข้างกำรากเหลือลาม**

2.2.1.1 การเริ่มด้วยคำว่า **อันว่า** ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อันว่ากลจะนุ่งผ้า 9 ชั้น 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น เป็นนบ

นั้นจะบอกไว้ในนี้จะมีเข้าใจ ต่ออู่ให้เห็นแล้วจึงเข้าใจจะบอกไว้ก็แต่ผ้านี้มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่า บัวกลม อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวห่อ อย่างหนึ่งชื่อว่าบัวจีบ อย่างหนึ่งเรียกว่าเกไล จะนุ่งอย่างไรก็ตามแต่จะรักนุ่งเกิดขึ้นในนั้นทำเหมือนกันแล” (สมุดพระตำหรับชีข้าง, 2357)

2.2.1.2 การเริ่มด้วยคำที่บ่งบอกเนื้อหาเรื่องนั้น ดังตัวอย่าง

ต่อไปนี้

“กลถือขอนั้นมีสามอย่าง อย่างหมอนั้นอย่างหนึ่ง

อย่างลูกหลวงนั้นอย่างหนึ่ง อย่างหลวงนั้นอย่างหนึ่ง ถ้าจะถืออย่างหมอนั้นมือหลังให้พันพรมชนักออกไปสองนิ้ว เอานิ้วชี้มือหลังจดต้นแม่่มือมือหน้าเป็นขนาดถืออย่างหมอแล...” (สมุดพระตำหรับชีข้าง, 2357)

“กลชี้ข้างมิข้ามน้ำจะให้ข้ามน้ำนั้น ให้ผู้ชี้ข้างพึงรู้จัก

ลักษณะข้างก่อนแลข้างบางตัวเคยข้ามแต่แม่น้ำแคบครั้งเห็นแม่น้ำกว้างมิข้ามข้างบางตัวเคยข้ามแต่แม่น้ำตายครั้งเห็นแม่น้ำเชี่ยวก็มีข้าม...” (สมุดพระตำหรับชีข้าง, 2357)

2.2.2 การจบเนื้อหาแต่ละเรื่อง ปราภฏ 3 ลักษณะ ได้แก่ การจบ

เนื้อหาด้วยคำ **แล เกิด** การจบไปโดยเนื้อหาเรื่องนั้น และการจบโดยระบุชื่อของเรื่องนั้น ดังนี้

2.2.2.1 การจบด้วยคำ ได้แก่คำว่า **แล เกิด** ดังตัวอย่าง

ต่อไปนี้

“...ให้พลิกมือหงายขึ้นแล้วยกกรายออกมาแต่พอให้

พันเข้าแล้วจะเข้าไปให้ถูกที่ท่าเจ็บข้างซ้ายข้างขวานั้นอย่างนี้ว่าจะแล” (สมุดพระตำหรับชีข้าง, 2357)

“...แล้วจึงรัดหนังข้างที่ท้องตะพานทับอยู่นั้นให้หนัง

ข้างนั้นร้อนเข้ามาอยู่ให้ถึงที่พานหน้า อย่าให้หนุนรองอยู่ที่ท้องตะพานนั้นได้แล้วจึงกระสันพรมเข้าให้ตั้งอย่าให้ผูกจักรันให้ผูกสนเข็มชักเข้ามาตามกิริยาข้างหนักข้างเบา**นั้นเกิด**” (สมุดพระตำหรับชีข้าง, 2357)

2.2.2.2 การจบไปโดยเนื้อหาเรื่องนั้น หมายถึง ก่อนหน้านั้นได้

พูดถึงเนื้อหาเรื่องก็จบไปโดยไม่ได้แสดงคำ หรือข้อความที่ชัดเจนว่าเนื้อหาเรื่องนั้นกล่าวจบแล้ว แต่จบลงด้วยเนื้อหาเรื่องนั้นๆ แล้วเปลี่ยนเรื่องใหม่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อันว่ากลก็ยวผ้านั้นมี 4 อย่าง อย่างหนึ่งชื่อว่า

กระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่าพันทะนำ อย่างหนึ่งชื่อว่าตองกะพัด อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล” (สมุทพระตำหรับชีข้าง, 2357)

จากตัวอย่าง เนื้อหาก่อนหน้านี้อ้างถึงเรื่องการเกี่ยวผ้าและจบเรื่องการเกี่ยวผ้า ที่ข้อความสุดท้ายว่า อย่างหนึ่งชื่อว่าเกไล หลังจากนั้นก็เริ่มต้นเรื่องใหม่

“...จะถ้อยอย่างหลงชื่อว่ากาจับหลักไว้มือหลังเสมอ

พกเอาแม่่มือมือหลังจกดกับแม่่มือมือหน้า แล้วยกข้อมือหน้ามือหลังขึ้นจับด้าขอรายนี้ออกไป ทั้งมือหน้ามือหลังทำคุดจเวทดาอันจับหลักนั้น แล้วไว้ศอกมือหลังให้เสอตัวห่างตัวตาฝ่ามือหนึ่ง ถ้อยอย่างหลงชื่อกาจับหลัก” (สมุทพระตำหรับชีข้าง, 2357)

จากตัวอย่าง เนื้อหาก่อนหน้านี้อ้างถึงเรื่องกลถ้อยขอมมี 4 อย่าง และเมื่อกล่าวครบกลถ้อยขอมอย่างสุดท้าย คือ ถ้อยอย่างหลงชื่อกาจับหลัก หลังจากนั้นก็เริ่มต้นเรื่องใหม่

2.2.2.3 การจบโดยระบุชื่อของเรื่องนั้น หมายถึง การกล่าวซ้ำ

ชื่อเรื่องนั้นอีกครั้งเมื่อสิ้นสุดเนื้อหาในเรื่องนั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“...กลจะเฉาะอ้านั้นให้จับด้าขอแต่มือเดียวให้เงือขึ้น

กรายออกไปแล้วเฉาะลงให้ถูกที่ท่าเจ็บ กลจะเฉาะอ้อยนั้นให้ถ้อยขอมือเดียว ให้ยกตรงขึ้นเพียงหน้าแล้วเฉาะลงให้เหมือนหนึ่งเฉาะอ้อยนั้น เฉาะให้ถูกที่ท่าเจ็บให้ด้าขอกระทบศอกไว้ ถ้าเฉาะถูกที่แล้วข้างนั้นสะท้านทั้งตัว ม้วนวงงเข้าเลือดไหลตลอดปลายวงแล **กลเฉาะกล่าวไว้ดังนี้แล**” (สมุทพระตำหรับชีข้าง, 2357)

จากตัวอย่าง เนื้อหาก่อนหน้านี้อ้างถึงเรื่องการเฉาะมี 2 อย่าง แล้วอธิบายวิธีการว่าแต่ละอย่างทำอย่างไร เมื่อกล่าวจบมีการกล่าวซ้ำชื่อเรื่องกลเฉาะเพื่อเป็นการจบประเด็นแล้วลงท้ายด้วยคำว่า **กล่าวไว้ดังนี้แล**

“...ถ้าผู้ขี่ม้าให้แพนแล้วข้างฉวยแพนมิได้ให้ผู้ขี่ข้าง

เอาข้างไว้แลหมอคความจะออกขอใหญ่ของข้างนั้นมิได้เพราะว่าหาท่วงหาที่มีได้จะทำได้แต่เล่นไหล่
สายหน้าจะทำได้ก็แต่เท่านี้ เพราะว่าหาคู่ที่จะเยาะเย้ยกันไม่ กลจะขี่ข้างไล่ม้าต่อแพนกล่าวไว้
ดังนี้” (สมุทพระตำหรับขี่ข้าง, 2357)

จากตัวอย่าง เนื้อหาก่อนหน้านี้กล่าวถึง กลขี่ข้างไล่
ม้าต่อแพน ซึ่งได้อธิบายถึงวิธีการในการฝึกข้างเพื่อแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง เมื่อกล่าวจบมีการ
กล่าวซ้ำชื่อเรื่องกลขี่ข้างไล่ม้าต่อแพนเพื่อเป็นการจบประเด็นแล้วลงท้ายด้วยคำว่า **กล่าวไว้ดังนี้**

3. ส่วนการลงท้าย ไม่ได้มีรูปแบบเฉพาะ แต่เป็นการจบไปด้วยเนื้อหาเรื่องสุดท้าย ซึ่ง
เป็นเรื่องที่กล่าวถึงกลขี่ข้างการากเหลือลาม เมื่อสิ้นสุดเนื้อหาภกลงกล่าว จะปิดท้ายเรื่องด้วย
ข้อความที่ว่า **ท่านกล่าวไว้ดังนี้แล**

สรุป

สมุทพระตำหรับขี่ข้างเป็นตำราคชกรรมที่มีการระบุศักราชที่เก่าที่สุดในหมวดตำรา
คชกรรมซึ่งปรากฏศักราชตรงกับช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 มีวิธีการบันทึกเนื้อหาที่ค่อนข้างเป็น
ระเบียบ มีการใช้กลวิธีในการนำเสนอเนื้อหาด้วยการการเขียนอธิบายเชิงพรรณนา มีใช้ภาษาใน
การเริ่มต้นและจบเนื้อหาในประเด็นต่างๆ ได้อย่างชัดเจน ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านสามารถแบ่ง
เนื้อความในสมุทพระตำหรับขี่ข้างได้ เพื่อให้อ่านได้สะดวกและเข้าใจเนื้อหาได้ดี นอกจากนี้ ยังทำ
ให้ผู้อ่านเห็นถึงการใช้ภาษาไทยในการบันทึกที่มีมาแต่อดีตอันเป็นภูมิปัญญาการใช้ภาษาในการ
เขียนซึ่งเป็นที่มาของภาษาในปัจจุบัน รวมไปถึงได้รับความรู้ทางคชกรรมที่เป็นศาสตร์โบราณอีก
ด้วย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. 2543. **หอพระสมุดวิจิตรวาทสำหรับพระนคร**. ราชบุรี: กรมศิลปากร.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. 2564. **ตำราช่างในเอกสารโบราณ**. กรุงเทพฯ: บริษัททอมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิ-
ชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- เกษียร มะปะโม. 2548. **คู่มือปฏิบัติงานของกลุ่มงานหนังสือตัวเขียนและจารึก**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุด
แห่งชาติ กรมศิลปากร.
- จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ. 2545. **ตำราช่าง ฉบับรัชกาลที่ 1**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รุ่งศิลป์การพิมพ์.
_____. 2548. **ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ธนโชติ เกียรติณภัทร. 2558. **การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประนอม ปัญญางาม. 2533. **การศึกษาเอกลักษณ์จากตำราช่างฉบับหลวง**. ม.ป.ท.
- ประเสริฐ ณ นคร. 2562. **ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช**. ม.ป.ท. (จารึกชีวิต ประเสริฐ ณ นคร
อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ประเสริฐ ณ นคร 18 สิงหาคม 2562).
- พิมพ์พรรณ ไพบูลย์ห้วงเจริญ. 2546. **พระสมุดตำราแผนคชลักษณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรม
ศิลปากร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2556. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วิศรา โกรทินธาคม และจตุพร โคตรนก. 2561. “สมุดพระตำหรับชี้ข้างฉบับหอสมุดแห่งชาติ.” ใน อัจฉรี
จันทมูล. (บรรณาธิการ). **การประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ “ศิลปะและวัฒนธรรม : พลวัตใน
สังคมร่วมสมัย”**. ม.ป.ท., 124-131.
- วิศรา โกรทินธาคม และอุเทน วงศ์สถิต. 2564. “กลชี้ข้าง 12 แบบในตำราคชกรรม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.”
วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. 9 (3): 1157 - 1168.
- สมัย วรรณอุดร. 2560. “ตำรายาลาว : ขนบการบันทึกและกลวิธีการนำเสนอ.” **วารสารช่อพะยอม**. 28
(2): 37 - 47.
- สาวิณี ของแก่น. 2564. “สารตรา : หนังสือแห่งอำนาจของราชอาณาจักรสยาม.” **วารสารสันติศึกษา
ปริทรรศน์ มจร.** 9 (3): 1295 - 1307.
- สุดารัตน์ ตันตะอาริยะ. 2548. **การวิเคราะห์ตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทยของจังหวัดพังงา**.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- อรพรรณ สิ้นศิริมานะ. 2548. **การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรุณี อัดตนาถวงษ์. 2549. **การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตรา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอกสารต้นฉบับ

- “สมุดพระดำรับชี้ข้าง.” (จ.ศ.1176 (พ.ศ.2357)). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหวดล. เลขที่ 75. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- “สมุดพระดำรับชี้ข้าง.” (จ.ศ.1176 (พ.ศ.2357)). หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ดินสอ หวดล). เลขที่ 85. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.